

OSMANLI KAYNAKLARINDA GİRİT SEFERİ*

Hasan Ali CENGİZ**

ÖZ: Akdeniz'in kontrolü ve güvenliği açısından önemli bir konumda olan Girit'e, Osmanlı Devleti'nin 1645 yılında başlattığı sefer, adanın tümüyle fethedildiği 1669 yılına kadar yaklaşık çeyrek asır sürmüştür. Osmanlı tarihinde önemli bir yer tutan Girit'in fethi, Osmanlı Kroniklerinde geniş bir şekilde yer aldığı gibi, seferi anlatan pek çok müstakil eser de kaleme alınmıştır. Bu eserlerin çoğu sefere bizzat katılan kişilerin kaleme aldığı gazâvatnâme türü eserlerdir. Bunun yanı sıra Osmanlı Arşivlerinde de Girit seferi ile ilgili pek çok belge yer almaktadır.

Girit seferi'nin yer aldığı kaynakların başında dönemin Osmanlı Tarihi kroniklerinden olan *Târîh-i Naîmâ*, *Silahdar Târîhi*, *Fezleke*, *Târîh-i Râşid* ve *Seyahatnâme* gelmektedir. Bunların yanında sadece Girit Seferi'ni anlatan, *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, *Girid Fethi Tarihi*, *Ravzatü'l-Ebrar*, *Cevâhirü't-Tevârih*, *Târîh-i Fazıl Ahmed Paşa* gibi monografik eserler de mühimdir. Bu kaynaklarda, Girit seferi hakkında üzerinde durulan başlıca konular şunlardır: Sefer için yapılan hazırlıklar, adanın tamamının fethedildiği 1669 yılına kadar olan kara ve deniz savaşları, savaş sırasında yaşanan olaylar, fethedilen yerlerdeki kale ve şehirlerin durumu, savaş sırasındaki yazışmalar, azil ve atamalar.

Bu çalışmada, Osmanlı tarihinde yaklaşık çeyrek asır süren Girit Savaşı'nın, Osmanlı kaynakları ve arşiv belgelerine yansıyan anlatısı benzerlik veya farklılık bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girit Seferi, Kandiye, Hanya, Deli Hüseyin Paşa, Fazıl Ahmed Paşa

CRETAN EXPEDITION IN THE OTTOMAN SOURCES

ABSTRACT: The expedition, which began in 1645 in Crete which is an important location for the control and security of the Mediterranean, was completed in 1669, when the whole island was conquered. The conquest of Crete, which lasted for about a quarter century, occupies an important place in Ottoman history. Therefore, the Cretan expedition has been widely published in chronicles, and many works have been written about the expedition. Most of these

* Bu makale, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 27.07.2018 tarihinde kabul edilen "Yeniçeri Kâtibi Hasan Efendi'nin *Tevârih-i Cezîre-i Girid Adlı Eseri: Tahlil ve Metin*" adlı doktora tezinden üretilmiş bir yayındır.

** Öğr. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, hasancengiz@trakya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9175-4737>

Geliş Tarihi (Received): 19.10.2018

Kabul Tarihi (Accepted): 14.12.2018

Yayın Tarihi / Published: 20.01.2019

works were written by the people who participated in the expedition and these works are type of gavazatname. The archive records also contain many documents related to the Crete Expedition.

Tarih-i Naima, Silahdar Tarihi, *Tarih-i Râşid*, *Fezleke*, *Seyahatname* which are from the Ottoman History Chronicles of the time are placed near the top of Crete Expedition. In addition, there are some works describing only the Cretan Expedition, such as *Tevarih-i Cezire-i Girid*, *Hikayet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, *Girid Fethi Tarihi*, *Ravzatü'l Ebrar*, *Cevahirü't-tevarih*, *Tarih-i Fazıl Ahmed Paşa*. In the sources, the topics of the Cretan Expedition are as follows: preparations for the expedition, land and sea battles until 1669 when the whole island was conquered, events during the war, the status of the fortresses and cities in conquered places, correspondence during the war, dismissal and appointments.

In this study, the narrative reflected in Ottoman sources and archival dokuments about the Cretan War, which lasted about a quarter of a century in the Ottoman history, was tried to be considered comparatively in terms of similarity and differences.

Keywords: Crete Expedition, Heraklion, Chania, Deli Hüseyin Pasha, Fazıl Ahmed Pasha

Giriş

1645-1669 yılları arasında yaklaşık çeyrek asır süren Girit'in fethi, Osmanlı tarihinde önemli bir yer tutmaktadır¹. Girit seferi Osmanlı kroniklerde geniş bir şekilde yer aldığı gibi seferi anlatan özellikle de alınması için büyük uğraşlar verilen Kandiye muhasarası ile ilgili pek çok müstakil eser de kaleme alınmıştır². Söz konusu eserlerde, seferin nedenleri, hazırlıklarının yapılarak sefere çıkılması, Hanya'nın fethi, Deli Hüseyin Paşa'nın Hanya muhafızlığı ve serdarlık görevi sırasında adada yaşayanlar, Girit'ten gelen yardım talepleri ve gönderilen yardımlar, sefer sırasında gösterilen kahramanlık örnekleri, idam edilen paşalar, yazışmalara örnek teşkil eden hatt-ı hümayun, telhis ve mektup örnekleri ile adanın şehirleri, şehirlerin kaleleri ve Girit harbi hakkında bilgiler verilmiştir.

Bu hususta yapılan çalışmalarda genel olarak kronikler ve yazma eserlerden hareketle Girit seferine bakılırken, anlatılan hususların arşiv belgeleriyle desteklenmesi eksik ya da zayıf kalmıştı. Biz bu çalışmada bu

¹ Yaklaşık 25 yıl süren bir mücadele sonrası büyük bedeller ödenerek alınan Girit, iki asırdan fazla bir süre Osmanlı idaresinde kalmıştır. Fetih sürecinde çekilen sıkıntılar unutulurken, yapılan hatalarla Ada, Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Girit'in Osmanlı yönetiminden çıkış süreci ile ilgili bakınız: Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, Ankara 2000, Hasan Ali Cengiz, "Halepa Fermanı Sonrası Girit'te yapılan Düzenlemeler", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 16, Temmuz 2018, s. 74-89, Mahmut Akpınar, "Bir Osmanlılık Örneği Olarak Sava Paşa", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 11, Ocak 2016, s. 147-184.

² Agah Sırrı Levend, *Gazavât-nâmeler*, Ankara 2000, s. 115-125; Nuri Adıyeke, "Girit Seferine Konulan Nokta: Kandiye'nin Fethi ve Psikolojik Sonuçları", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, C. III, I. Kısım, s. 153-161; Ayşe Pul, "Anonim Bir Osmanlı Kaynağı: Girid Fethi Tarihi", *Belleten*, C. LXXII, S. 264, Ankara, s. 593-94.

eksikliği mümkün mertebe gidermeye çalışacağız. Ulaşabildiğimiz arşiv kayıtlarıyla yazma eser müelliflerinin anlattıklarını da bir ölçüde doğrulamış olacağız.

Girit Seferi'nin Nedenleri

İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı Devleti'nin, Akdeniz'de egemenlik kurma çalışmalarının son aşamasını Girit'in fethi oluşturmaktadır. İstanbul'un fethedilmesiyle ekonomik ve stratejik önemi bir kat daha artan Girit'in alınması, Osmanlı Devleti'nin başka sorunlarla uğraşması ve Venedik ile olan ticari ilişkileri nedeniyle gecikmiştir³. Girit Adası'na sığınan Malta ve Floransa korsanları, Osmanlı ticaret gemilerine saldırmaktaydı. Akdeniz ticaretine önem veren Osmanlı Devleti, adayı alma konusunda fırsat kollamaktaydı⁴. IV. Murat zamanında 1638 yılında Venedik'in Avlonya'ya sadırması Osmanlı Devleti'ne fırsat vermişse de IV. Murat'ın 1638'de Bağdat Seferi'ne çıkması ve aynı zamanda Venedik'in Osmanlı Devleti ile yaptığı müzakereler sonrası Osmanlı Devleti'ne yüklü miktarda tazminat ödemesi ile bu olay sona ermiştir⁵.

Osmanlı Devleti için beklenen fırsatı Sümbül Ağa olayı doğurmuştur. Sultan İbrahim, Daraüssaade Ağası olan Sümbül Ağa'yı, görevinden azlederek Mısır'a sürgün etmiştir. Sümbül Ağa'yı Mısır'a götürecek İbrahim Reis kalyonu, Sümbül Ağa'nın malları, cariyeleri ve seçkin atları ile birlikte Mekke-i Mükerrreme'ye kadı tayin edilen Bursevî Mehmed Efendi ve o sene hacca gidecek olan üç bin kadar hacı adayını da alarak yola çıktı. Bu kalyonun sadece dört top ile yola çıktığını öğrenen Malta korsanları kalyona saldırdı. Malta korsanları ile girilen savaşta Sümbül Ağa, İbrahim Çelebi ve pek çok insan öldü. Bu geminin mallarına el koyan korsanlar, gemiyi Girit'in Hanya Limanı'na götürdüler. Korsanlar tarafından gasp edilen geminin malların bir kısmı Girit valisine hediye edildiği gibi bir kısım da Girit'te satıldı⁶.

Girit Seferi'nin görünen nedenini oluşturan Sümbül Ağa olayı, "*Tevârih-i Cezire-i Girid*"de yer almamaktadır. *Seyahatnâme*'de ise Sümbül Ağa'yı

³ Ayşe Nühket Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, Ankara 2000, s. 12.

⁴ Kıbrıs Savaşı sırasında Girit Generali olan Marin Cavalli, Osmanlı Devleti'nin niyetinin ne olduğunu şu sözleriyle ortaya koymuştur: "Türkler adayı ele geçirmek için sadece bir fırsat bekliyorlar. Emniyette kalmanın tek yolu ise onlara bu fırsatı vermemektir". Bruno Simon, "Onaltıncı Yüzyıl Otalarında Osmanlı İmparatorluğu ve Girit İlişkileri Konusunda Birkaç Not", *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV, Ankara 1993, s. 1819-1820.

⁵ Nuri Adıyeke, "Girit Savaşları ve Birleşik Hristiyan Orduları", *Türkler*, IX, Ankara 2002, s. 1352.

⁶ Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması*, TATAV Yay., İstanbul 2004, s. 26.

Mısır'a götürecek geminin yaptığı hazırlık, yola çıkışı ve Malta korsanları tarafından saldırıya uğraması anlatılmaktadır⁷.

Sümbül Ağa olayı, *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l-Bihar*'da ve *Girit Fethi Tarihi*'nde "Girid Seferlerinin Zuhûru ve Sebebi Beyânındadır", Naima ve *Fezleke*'de "Vak'a-i Ağa-yı Dârüssa'âde der-Bahr" başlığı ile yer almıştır. Bu eserlerde de; Darüssaade ağası olan Sümbül Ağa'nın görevinden azledilerek Mısır'a sürgün edilmesi, Sümbül Ağa'yı Mısır'a götürecek İbrahim Reis kalyonunda Sümbül Ağa dışında yer alanlar, geminin yola çıkarken mühimmatını eksik almasından haberdar olan Malta korsanları tarafından saldırıya uğraması ve saldırı sonrasında yaşananlar anlatılmıştır⁸.

Sümbül Ağa olayının İstanbul'da duyulmasıyla Venedik Balyosu⁹'nun huzura çağrılması "*Seyahatnâme*"de yer almaktadır. Buna göre Venedik, Osmanlı düşmanı gemileri himaye ettiği için iki devlet arasında yapılan anlaşmalara aykırı davranmakla suçlanmıştır¹⁰.

Girit Seferi'nin Hazırlıkları ve Sefere Çıkış

Sümbül Ağa olayının İstanbul'da duyulması üzerine hemen Malta¹¹ üzerine sefer ilan edildi. Serdarlık görevine Kaptan-ı derya Silâhdar Yusuf Paşa tayin olunarak sefer hazırlıkları başladı. 1055 (1645) senesinde gerçekleşen sefer hazırlıklarıyla ilgili *Tevârih-i Cezire-i Girid, Girit Fethi Tarihi, Na'imâ ve Fezleke*'de sancaklara baharda Akdeniz'e yapılacak sefer için hazırlıkların yapılmasıyla ilgili hükümler gönderildiği yer almaktadır. Bu hükümlerde, sefer için Rumeli eyaleti askerlerinin Selanik'te hazır olması istenmektedir. Anadolu eyâletinden de Kastamonu, Saruhan, Hamid, Teke, Ankara, Aydın, Karaman, Kırşehir, Niğde, Aksaray, Sivas, Çorum, Amasya ve Bozok beylerine hükümler gönderilmiştir. Bu hükümlerde, bahar ayında Amasya Beyi Ahmed Paşa emrinde Sakız Adası karşısında yer alan

⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, Yay. Hzl. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 1998, s. 75.

⁸ Nâimâ Mustafa Efendi, *Târîh-i Nâimâ*, Yay. Hzl. Mehmet İpşirli, III, Ankara 2007, s. 1011; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, Yay. Hzl. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016, II, s. 846-847; *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, Yay Hzl. Ayşe Pul, Ankara 2017, s. 151; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l-Bihar*, Yay. Hzl. İdris Bostan, Ankara 2007, s. 125.

⁹ Balyos: Venedik Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti nezdindeki dâimî temsilcilerine verilen addır. Mahmut Şakiroğlu, "Balyos", *DİA*, C. V, 1992, s. 43.

¹⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 75.

¹¹ Seferin Girit üzerine değil de Malta üzerine şeklinde duyurulması, Girit üzerine yapılacak seferi gizlemek içindir. Venedik'te seferin Malta'ya olacağına inandı. Venedik'e ait olan Çuka Adası'nın önünden geçerken Venedik Valisi Osmanlı donanmasını selamladığı gibi Yusuf Paşa'ya şeker, kahve ve taze erzak gönderdi. Ekkehard Eickhoff, "Denizcilik Tarihinde Kandiye Muharebesi", *Atatürk Konferansları II 1964-1968*, Ankara 1991, s. 150.

Çeşme iskelesinde toplanılması ve Karaman Valisi Durak Paşa tarafından gemi ile sefere gönderilmesi emredilmiştir¹².

Tersane-i Amire’de, Anadolu ve Rumeli eyaletlerinde yapılan sefer hazırlıkları *Seyahatnâme*’de şu bilgiler verilmektedir: “Bütün adalardan usta marangozlar gelip tersanenin her gözünde birer kadirge bodostaması kurarak haftada birer kadirge yapılmaya başlandı. Bir başarda ve 10 adet mavnalar inşa olunup, Tersane-i Amire insan deryası haline geldi. Hünkâr hasekisi ve sancak beyleri ile Cezâyir, Tunus ve Trablus’a 12.000 altın barut ücreti gidip; “evvelbahârda kapdan paşaya gelip katılasız” diye fermanlar gönderildi. 200 parça kadirgayı asker ile doldurdular. 50 parça kadirge da Unkapanı iskelesine yanaşıp, toplam 10.000 mevcutlu tam 36 oda yeniçeriler ile dolduruldu. Toplam 5.000 askerden oluşan 10 oda topçu ve 10 oda cebeciler de mavnalara girip hazır oldular. Beri taraftan Rumeli eyaletinden mutasarrıf 24 sancakbeyi askerleriyle bütün zeamet sahipleri ve timâr sahipleri 22.080, cebelüleri ve beldarları ile toplam 27.000 asker olup Boğazhisar’a gitmeye memur oldular”¹³.

Girit seferi’ne çıkış töreni *Tevârih-i Cezîre-i Girid, Târih-i Na’îmâ ve Fezleke*’de fazla detaylandırılmadan şu şekilde yer almıştır: “Mâh-ı Saferin yirmi ikinci çehâr-şenbih günü vakt-i asrda sefere me’mur olan ocak ağalarına ve çorbacılar hıl’at-i sefer giydirilip hemen azîmet ferman ettiler. Kaptan Yusuf Paşa dahi mâh-ı Rebi’ü’l-evvelin dördüncü ruz-ı yekşenbede ve mâh-ı urdu-behiştin yirmi biri idi. Azîm donanma ve şenlikler ile Malta seferi nâmıyla azm-i gazâ edip cânib-i Bahr-i Sefîde bād-bân-ı küşâya müteveccih oldu¹⁴”. *Seyahatnâme*’de ise Yusuf Paşa’nın padişah ile görüşmesi ve padişahın Yusuf Paşa’ya seferin Maltaya değil de Girit’e olacağını burada söylediği bilgisi yer almaktadır¹⁵.

Tevârih-i Cezîre-i Girid, Târih-i Na’îmâ ve Fezleke’de “Sakız’a dâhil oldukta Anadolu Seraskeri Ahmed Paşa Sivas ve Karaman ve Anadolu beyleriyle dâmen-bûsa gelip mazhar-ı iltifât oldular” ifadelerinden Anadolu askerlerinin sefere Sakız’da katılmış olduğunu öğrenmekteyiz¹⁶. *Seyahatnâme*’de ise “Gelibolu Kalesi menzili” başlığı ile Gelibolu’da Rumeli askerleri ve Çardak iskelesinden de Anadolu askerinin katıldığı

¹² *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 1b-2a; *Girid Fethi Tarihi*, s. 153; *Târih-i Naimâ*, III, s. 1028; *Fezleke*, II, s. 855.

¹³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 76.

¹⁴ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 3a; *Târih-i Naimâ*, III, s.1030; *Fezleke*, II, s. 857.

¹⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 77.

¹⁶ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 3a; *Târih-i Naimâ*, III, s.1031, *Fezleke*, II, s. 857.

bilgisine yer verilmiştir¹⁷. Anadolu askerlerinin sefere katılımı konusunda kaynaklarda iki farklı bilgi yer almaktadır. *Seyahatnâme* dışında çalışmamızda başvurduğumuz diğer kaynaklarda Anadolu askerlerinin Çeşme'den Sakız Adası'na geçerek sefere katıldıkları bilgisi yer bulmaktadır. Bu durum, *Seyahatnâme* dışındaki kaynaklarda bu konuda verilen bilgilerin doğruluk ihtimalini arttırmaktadır.

Hanya'nın Fethi

Girit'in fethine Hanya'dan başlanmıştır. Hanya'dan başlanılmasının temel sebebi konum itibariyle Mora sahilindeki iskelelere yakın olması, bu nedenle desteğin kolay sağlanabilmesidir. Fakat Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l-Bihar*'da "Kıssadan hisse budur ki" başlığıyla, Girit'in fethini Hanya ile başlanmasının bir hata olduğu şu cümlelerle ifade etmiştir: "Bir vilayetin önce hükümet merkezine yapışmak gerek. Fethi mümkün olursa öteki yerler de kolaylıkla ele gelir, yoksa ona bağlı olan yerlerle uğraşmak boşunadır. Hüsrev Paşa, Şehrizol'ü yapup Hille'ye asker kodu. Bu denli kayıba uğradı, Bağdad alınmadıkça onları elde tutmak mümkün olmadı. O zaman asker ve serdar Malta kıssasını bilseler ona göre davranır ve Kapudan Yusuf Paşa Girit'e vardıkta ilkin Kandiye Hisarını alırdı¹⁸". Kâtip Çelebi'nin dediği gibi adanın fethine, Hanya'dan değil de Kandiye'den başlanmış olsaydı bazı sıkıntılar ortaya çıkabilirdi. Kandiye, savunma bakımından daha güvenli ve buraya asker ve malzeme sevki daha zor olduğundan dolayı muhasarada başarısız olunma ihtimali vardı¹⁹.

Hanya'nın muhasarası *Tevârih-i Cezîre-i Girid, Târih-i Na'îmâ ve Fezleke*'de "Âğâz-ı Muhasara-yı Hanya" başlığı altında şu şekilde anlatılmaktadır. 3 Cemâziye'l-evvel 1055 (27 Haziran 1645)'te Kostantin tepesinde metris kurulup, Rumeli beylerbeyisi Hasan Paşa, sağ kol ve sol kol alaybeyleri, Alacahisâr, Avlonya, İlbasan beyleri ve Yeniçeri Kethüdâsı Murad Ağa Yeniçeri askeri yedi adet balyemez top ile metrise girdi²⁰. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'de Hanya'nın fetih hazırlıklarını daha detaylandırılmaktadır. Hatta Hanya muhasarası sırasında kaleden inip aman dileyen bir kişinin kaledeki durumla ilgili bilgiler vermesini şu şekilde ifade edilmiştir: Küffar içeride iki bölük olup Rumlar kalede kırılmaktan kaleyi Osmanlıya verip haraç veren halk olalım derler. Bütün küffar, liman tarafı güvenli olduğundan orada toplanmışlardır. 10 adet balyemez top ile

¹⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 77.

¹⁸ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l-Bihar*, s. 107.

¹⁹ Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması*, s. 31

²⁰ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 6b; *Fezleke*, II, s. 861, *Târih-i Na'îmâ*, III, s. 1035.

liman tarafı döğölüp ve içeri birkaç ok ile teslim ol kâğıtları atılırsa kalenin fethi kolay olur²¹.

Tevârih-i Cezîre-i Girid'de Hanya'nın fethinden sonra kalenin yıkık yerlerinin ve su kemerlerinin onarılması ve bunların bir an önce bitirilmesi çabası şu şekilde yer almaktadır. "Fethin üçüncü günü herkes kale muhâsarasında ne yerden metrîse girdi ise fermânı dahi öyle emr edip Murad Ağa feth olunan gedîge Samsuncıbaşı lağımdan atılan duvara, Köstendil ve Tırhala askerleri Ali Ağa ile ebvâb-ı hisâra ve Amasya Beyi Ahmed Paşa Hanya'ya gelen su kemerlerine ta'yîn olunup üstâd mî'mâr ve neccârlar gedikler ve harâb olan yerleri tecdîde ihtimâm edip altmış günde bu maslahatı gâyete erdi"²². Bu tamiratlarda askerlerin yanı sıra ada halkı da çalıştırılmıştır. Hanya muhafızına ve Hanya kadısına gönderilen hükümde; Hanya Kalesi'nin tamirinde yer alan kişilerin ve bu işlerde kullanılacak malzemelerin temini gönderilen akçeden karşılanması, ödenen ücretlerin, gerekli kereste ve malzemenin deftere işlenerek İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir. Arşiv kayıtlarında yer alan bu bilgiler ile tamirat işleri merkezi yönetim tarafından da yakinen takip edildiğini öğrenmekteyiz²³.

Hanya'nın fethinden sonra, kalenin onarılması, kiliselerin camiye çevrilmesi, ilk cuma namazının Sultan İbrahim Camii'nde kılınması bilgileri *Seyahatnâme*'de yer almaktadır. Ayrıca bu eserde Girit seferine neden olan Malta korsanların ele geçirdiği Sümbül Ağa ve maiyetindekilerin akıbetleriyle ilgili bilgilere de yer verilmiştir²⁴.

Deli Hüseyin Paşa'nın Hanya Muhafızlığı ve Serdarlık Görevi

Deli Hüseyin Paşa, Budin Beylerbeyliği'nden sonra Mora Sancağı kendisine arpalık olarak verilerek ikinci vezirlik payesiyle Hanya muhafızlığına atandı. Hüseyin Paşa'nın Hanya muhafızlığı için görevlendirilmesi *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de yer almaz iken *Târih-i Na'îmâ* ve *Fezleke*'de "Reften-i Hüseyin Paşa be-Girid" başlığıyla yer almıştır²⁵. Burada Budin Beylerbeyi olan Hüseyin Paşa'nın ikinci vezâret hâssı ve Mora Sancağı arpalığı verilerek Hanya muhafazasıyla görevlendirilmesi, Anabolu'dan Girit'e giderken fırtınaya yakalanması ve 15 Zilhicce 1055 (1 Şubat 1646)'te Girit'e varışı anlatılmaktadır. *Ravzatü'l-Ebrâr*'da da Girit'e

²¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 78-79.

²² *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 21b-22a.

²³ BOA, C.AS, 501/20935, 29 Zilhicce 1055 (15 Şubat 1646).

²⁴ *Seyahatnâme*, II, s. 80-81.

²⁵ *Fezleke*, II, s. 891; *Târih-i Na'îmâ*, III, s. 1058.

görevlendirilen Hüseyin Paşa'nın, Budin'den 7 günde İstanbul'a geldiği ifade edilmiştir²⁶.

Hüseyin Paşa'nın, Girit'e vardktan sonra Hanya çevresindeki kaleleri fethetme girişimleri ve adadaki faaliyetleri de çalışmamızın temel kaynaklarında yer almaktadır. *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de "Feth ve Tahrib-i Esterni" başlığı ile Esterni manastırının zabtedilmesine daha kısa yer verilmiştir²⁷. *Fezleke*'de ise "Muhârebe-i Esterni der-Girid" başlığıyla yer almaktadır. "Suda yakınlarında yer alan Esterni'nin büyük bir manastırı vardır. Düşman tarafından Hanya'dan Suda'ya top gidecek yollara taşlar dökülüp engellenmesine rağmen, Hüseyin Paşa tarafından 21 Safer 1055 (18 Nisan 1645)'te fethedilmiştir²⁸.

Tevârih-i Cezîre-i Girid ve Târih-i Na'îmâ 'da "Muhârebe-i Acısu" başlığı ile yer alan muharebeyle ilgili; "Bi-avnillâh asker-i İslâm gâlib gelip küffârın esliha ve atları ganimet-i firâvân olduktan sonra yetmiş baş ve yirmiden mütecâviz esîr alınıp tamamen orduya geldiler" denilmektedir. *Fezleke*'de ise bu muharebe anlatılırken esir sayısı yirmi binden fazla olarak verilmiştir. Böyle küçük bir bölgede yirmi bin askerin bulunması mümkün olmadığından bu rakam muhtemelen yanlış verilmiştir²⁹.

Hüseyin Paşa döneminde yapılan Resmo muhasarası, *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de "Muhasara-i Resmo Der-Girid Serdâr Hüseyin Paşa" *Târih-i Na'îmâ* 'da da "Serdârî-i Hüseyin Paşa Der-Girid ve Muhâsara-i Retmo" başlıklarıyla yer almaktadır. Bu konu iki kaynaktan da "vüzerâdan Bıyıklı Mustafa Paşa serdâr gâziyle hem-'inân gidip ol gün Aristo nâm mahalle sahrâsına kondular" şeklinde yer almıştır. *Fezleke*'de ise bu konuda geçen yer ismi "Ermenev nâm karye" şeklindedir³⁰.

Hüseyin Paşa'yı istemeyen, yerinde gözü olan Surnazen Mustafa Paşa'nın kıskırtmaları ile adada Hüseyin Paşa'ya karşı isyan hareketi başlatılmıştır. Adada başlatılan bu isyan hareketi, *Fezleke*, *Târih-i Na'îmâ* ve *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de yer almakta ve olayın nedenleri ile olayın gelişimi anlatılmaktadır. Burada, Rumeli Beylerbeyi Surnazen Mustafa Paşa'nın, Girit'e vardığında "eyâletim defterhânesi bana teslîm olunmak

²⁶ İbrahim Özgül, *Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010, s. 379.

²⁷ *Târih-i Naîmâ*, III s. 1080; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 27a.

²⁸ *Fezleke*, II, s. 901.

²⁹ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 33a; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, s. 909; *Târih-i Naîmâ*, III, s. 1086.

³⁰ *Fezleke*, II, s. 910; *Târih-i Naîmâ*, III, s. 1086-1087; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 33b.

lâzımdır. Eyâletimde düşen mahlûlâtı ben tevcîh ederim” demesi üzerine Hüseyin Paşa’nın “ben serdârım mahlûlât ve tevcîhât bana mufavvazdır. Senin alâkan nedir. Edebin ile otur”³¹ demesiyle aralarında husumet başlamıştır. Serdarlık makamını elde etmek maksadıyla Surnazen Mustafa Paşa, yanına Sekbanbaşı Mahmud Ağa’yı da alarak Hüseyin Paşa’nın Venedik’le anlaşığı yolunda iddialar ile askerleri kıskırtması ile isyan başlamıştır. Hüseyin Paşa’nın Surnazen Mustafa Paşaya; “Bire Allah’dan hayâ etmezler ırz-ı devlet ve nâmus-ı vüzerânın hürmet ve ri’âyetin bilmezler bu ettiğiniz bî-edeblik nedir. Ben pâdişâh-ı İslâmın vekîli ve vezîri ve cümlenizin serdârı ve müşîri değil miyim. Benim cürmüm ve kusûrum nedir ki bu eziyyet ve hakârete müstahak oldum. Kâfire şâtır (casus) gönderdi demişsiniz tutulan şâtırı getirin göreyim” diyerek cevap vermiştir³². Surnazen Mustafa Paşa’nın olayların daha fazla büyümesinden çekinerek serdarlık hayalinden vazgeçmesiyle isyan, adada yaşanan sıkıntıları Âsitane’ye anlatmak için bir heyetin oluşturulmasıyla sona ermiştir.

Girit Seferi’ne Gönderilen Yardımlar ve Yardım Talepleri

Yirmi beş yıl süren Girit seferi sırasında gidişatını etkileyen en önemli konuların başında ordunun zahire, mühimmat ve asker ihtiyacının karşılanması gelmektedir. Osmanlı Devleti, Girit seferinin başlamasından sonra adaya yardım götürmek maksadıyla donanma seferleri düzenlemiştir. 1645-1657 yılları arasında adaya toplam on dört donanma seferi düzenlenmiştir. Bunların ancak dördünde başarılı olunmuş, üç tanesinde de Venedik ablukası nedeniyle boğazdan çıkılamamıştır. Osmanlı donanması boğazdan çıkabildiği seferlerde ise ağır zayıat vermiştir³³.

Yardım taleplerin en yoğun olduğu dönem, Deli Hüseyin Paşa dönemindeki Kandiyeye muhasarası sürecidir. Bu dönemde adanın yardım taleplerine çoğu zaman yanıt verilememiştir. Bu da ordu içerisinde huzursuzluğa neden olmuştur. Hüseyin Paşa’nın yardım talepleri *Seyahatnâme*’de geniş şekilde yer almıştır. Burada, adadaki askerlerin feryatnameleri dile getirilirken, 1054 tarihinde iken bütün has ve harçlarının 1058 tarihiyle satıldığı belirtilmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti’nin ekonomik olarak sıkıntılı bir dönemde olduğunu göstermektedir³⁴.

³¹ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 63b; *Târîh-i Naîmâ*, III, s. 1238.

³² *Fezleke*, II, s. 1015-1016; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 65a-66a; *Târîh-i Naîmâ*, III, s. 1240.

³³ Ersin Gülsoy, “Akdeniz’de Osmanlı-Venedik Savaşları”, *CİEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri*, (18-22 Eylül 2000), s. 261.

³⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 242.

Yardım talepleri için Prizren Alaybeyi'nin İstanbul'a gönderilmesi ve İstanbul'dan konuyla ilgili getirdiği hatt-ı hümayun ve mektup "*Tevârih-i Cezîre-i Girid, Târih-i Na'îmâ ve Fezleke*"de yer almaktadır. Burada, ordunun yeni bir taaruza kalkmayıp savunmada kalmaları, fetih gerçekleşmese dahi bir adım geri atılmaması emredilmiştir. Yardım taleplerinin de peyderpey geleceği ifade edilerek geçirildiği görülmektedir³⁵.

Beklenen yardımların bir türlü gelmemesi üzerine, Rumeli ve Anadolu sancak beylerin durumlarını arz etmek için Serdar Hüseyin Paşa'ya gelmişlerdir. Hüseyin Paşa, durumlarını anlatmaları için iki eyalet kolundan üçer kişi ve ocaktan da iki adam seçip bir heyet oluşturmuştur. Bu heyetin İstanbul'a gidişi ve durumlarını anlatmaları *Tevârih-i Cezîre-i Girid, Târih-i Na'îmâ ve Fezleke*'de şu ifadelerle yer almıştır: "Bize imdâd gelmediğinden gayri bin üç yüzden mütecâviz yeniçeriyi kaldırdılar ve firâr edenin nihâyeti yok. Murâdınız eğer dîn ü devlete hizmet ve ırz-ı saltanatı siyânet ise cümle asker gelip ittifakıyla sa'y olunmazsa iş görülmez. Cüz'i imdâd ile Kandiye alınmaz. Burada olan Müslümanların durmağa tâkatleri kalmamıştır"³⁶.

Osmanlı Devleti, zaman zaman Girit Seferi'ne gönderecek asker tedarikinde de zorlanmıştı. *Seyahatnâme*'de asker tedariki için 22 ocaktan 3 bin yeniçerinin kakülleri kesilerek sipahi olup, Girit Seferi'ne gönderildiği yer almaktadır³⁷. Asker temin konusu *Târih-i Na'îmâ ve Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de "vakâyi'-i Sû-i Tedbir", *Fezleke*'de ise "İmdâd-ı Girid" başlıkları ile yer almıştır. Burada kanuna aykırı olarak 3 yıllık 6'şar akçe ile 2 bin askerin deftere kaydedildiği yer almaktadır³⁸.

Girit Seferi'ne gönderilen malzeme, silah, mühimmat ve askerlerle ilgili sayısal bilgiler arşiv kayıtlarında da yer almaktadır. 1056-1057 senesi Girit Seferi Masraf Defteri kayıtlarında bahsedilen senedeki sefer masrafları için Budin, Temeşver, Bosna, Eğri, Kanije nüzül vergileri kullanılmıştır³⁹. Bu defterdeki bilgilerde; beş bin Yeniçeri, 14 sancaktan tımarlı sipahi ve Anadolu ve Rumeli'den 10.760 yörük Girit Seferi'ne katılmıştır⁴⁰.

³⁵ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 70a-70b, *Târih-i Naîmâ*, III, 1247; *Fezleke*, II, s. 1020.

³⁶ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 59b; *Fezleke*, II, s. 1005.

³⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 244.

³⁸ *Târih-i Naîmâ*, III, s. 1375-1376; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 79a; *Fezleke*, II, s. 1053.

³⁹ BOA, KK.d. 5642, Zilhicce 1057 (Aralık-Ocak 1647-1648), s. 11.

⁴⁰ Bu sefere, Rumeli Sancağı'ndan katılanlar: Tırhala 790, Karlili 307, Eğriboz 298, İnebahtı 178, Köstendil 827, İpek 700, Avlonya 247, Delvine 28, Yanya 611, İlbasan 124, Sofya 300, Şehirköy 172, İhtiman 25, Cumapazarı 94, Menlik 31, Çağlayık 12, Timurhisarı 190, Karadağ

Bu Masraf Defteri kayıtlarında; yeniçeri, sipahi ve diğer askerlerin maaşı için 29.391.085 akçe ödenmiştir⁴¹. Bu kayıtlarda sefere katılan gemi çeşitleri, sayıları ve gemilerde görev yapacak kürekçi sayıları da yer almaktadır⁴². Yine bu kayıtlarda, ordunun kullanımı için gönderilen hayvanlar, bunların beslenmesi için gönderilen malzemeler ve bunlara ödenen meblağlar da bulunmaktadır⁴³.

Yine bu defter kayıtlarında, donanma gemileri için ihtiyaç duyulan malzemelerin tedariki cephaneden ve tophaneden verilen malzemeler başlığı altında yer almaktadır⁴⁴. Bu konu başka arşiv kayıtlarında da yer almıştır. Bu belgelere göre, Girit Kalesi topları için alınan ve Sakız'a gönderilen ham demir için 176000 akçe ödenmiştir⁴⁵. Kandiye Kalesi cephanesindeki tüfek ve tamirat masrafları Hazine-i Âmire'den karşılanarak 27.000 akçe gönderilmiştir⁴⁶.

Girit Seferi sırasında ordunun temel ihtiyacı olan peksimet ve buğday miktarı ve bunlar için yapılan harcamalar arşiv kayıtlarında yer alan bir başka konudur. 1056-1057 senesi Girit Seferi Masraf Defteri kayıtlarında toplanan 27.781 kantar peksimetin nerelerden toplandığı bilgisi yer

17, Sarıgöl 177, Hurpeşte 100, Bihlişte 63, Filorina 181, Serfice 142, Manastır 286, Prespe 68, Kefelonya 18, Eğribucak 18, Nesliç 100 kişidir. Anadolu Sancağı'ndan katılanlar: Aydın 1155, Saruhan 614, Karasi 386, Suğla 639, Kütahya 556, Karahisar-ı sahip 110, Hamit 643, Teke 159, Alaiye 44, Ankara 210, Menteşe 748 kişidir. *BOA, KK.d. 5642, Zilhicce 1057 (Aralık-Ocak 1647-1648), s. 3.*

⁴¹ *BOA, KK.d. 5642, Zilhicce 1057, (Aralık-Ocak 1647-1648), s. 8.*

⁴² Eğriboz'dan 30 kadirga, Sakız'dan 5 Mavna ve 22 kadirga, Akdeniz'deki gemi sahiplerinden 40 gemi, 40 ücretli tüccar gemisi, Cezâyir ve Tunus ve diğer yerlerden 18 çekirdi ve 5 kıta zahire gemisi, İstanbul'dan da zahire taşımak için 20 rençber gemisi katılmıştır. Bu gemilerde yer alan toplam kürekçi 13.960 kişidir. *BOA, KK.d. 5642, Zilhicce 1057 (Aralık-Ocak 1647-1648), s. 4-6.*

⁴³ Bargir 1.000, camus 250, karasığır 750, hinta 200.000 kile, şair 50.000 kile, nemek 40.000 kıyyedir. Hinta 4.000.000 akçe, şair 800.000 akçe, koyunlar 2.000.000 akçe, nemek (tuz) 40.000 akçe, bargirler 1.000.000 akçe ve camus ile karasığırın maliyeti de 300.000 akçedir. *BOA, KK.d. 5642, Zilhicce 1057 (Aralık-Ocak 1647-1648), s. 7.*

⁴⁴ Donanma gemileri için ihtiyaç duyulan malzemelerin bazıları: kirpas 9009 kıta, Zift 1720,5 kantar, katran 233 kantar, üstüğü 784 kantar, lenger 197 tane, misir (çivi) 211160 adet, resen (ip) 4580 adet, pamuk ipliği (pembe) 506,5 adettir. Cephaneden verilen malzemelerin bazıları ise şunlardır: Barut 3500 kantar, küre 4000 adet, tüfenk 400 adet, küllük 310 adet, tataryayı 500 tane, elkese 378 adet, ham demir 100 kantar, burğu 566 adet, balta 380 adet, küskü 10 adet, kazma 8000 adet, ravgan (yağ) 1 adet, urgan 8000 adet, meşin kese 4300 adet, kurşun 400 kantardır. Sefer için Tophaneden verilenler malzemelerin bazıları ise demir kundak 10 adet, demir tekerlek 20 tane, tahta tekerlek demirli 20 adet, demirli tombazlık 20 adet, yuvarlak (gülle) 13200 adettir. *BOA, KK.d.5642, Zilhicce 1057 (Aralık-Ocak 1647-1648), s. 8-9.*

⁴⁵ *BOA, İE.AS 5/435, 6 Şevval 1076 (11 Nisan 1666).*

⁴⁶ *BOA, AE.SMMD. IV 106/12346, 20 Safer 1080 (20 Temmuz 1669).*

almaktadır: Selanik'ten 20.000 kantar, Eğriboz'dan 20.000 kantar, Galos'dan 10.000 kantar, Ezdin'den 10.000 Mübaşır Mustafa tarafından da 20.000 kantar, İstanbul ve Gelibolu'dan 35.113 kantar, Mısırdan 5.000 kantar, Kapıcıbaşı Mustafa Ağa tarafından tahsis edilen 15.275 kantardır⁴⁷. Bu konuyla ilgili diğer arşiv belgelerinde de yer alan diğer bilgilerden bazıları şunlardır: Girit Seferi'ne zahire tedariki için görevlendirilen Mustafa tarafından 3 bin kile buğday satın alınıp Girit'e gönderilmiştir⁴⁸. Adada un ihtiyacını gidermek için 8 Cemâziye'l-evvel 1060 (9 Mayıs 1650)'ta Galos kadısına gönderilen ferman ile de Galos'tan 60 bin kile buğday talep edilmiştir⁴⁹. Ferman çerçevesinde sefer için talep edilen miri peksimetin 1.422 kilesi Karaferye kazasına tabi olan Çitroz nahiyesinde işlenerek gemiye yüklenmiştir. Bu peksimetlerin taşınması ve diğer masraflar için 78.600 akçe ödenmiştir⁵⁰. Girit Adası'ndaki askerlerin peksimet ve zahire paralarının karşılanması için Bursa, İzmir ve İstanbul Mizân-ı Harir mukataası 1077-1078 senesi gelirinden 396.000 akçe kullanılmıştır⁵¹. Mısır'dan gönderilecek olan 1.234 kantar peksimetin gemiyle yapılacak taşıma ücreti hakkında bilgiler yer almıştır⁵².

Girit'te görev yapan ordunun diğer ihtiyaçlarını gidermek için yapılan yazışmalar Arşiv belgelerine yansıyan bir diğer konudur. Bu konuya örneklerden biri, Yeniçerilerin çuha ihtiyacını gidermek amacıyla Selanik Çuha Eminine gönderilen mektuptur. Burada Girit'e gönderilmek amacıyla Selanik'te işlenmesi emrolan çuhanın eksik olanların tamamlanıp bir an önce gönderilmesi emredilmiştir⁵³.

Hanya ve Kandiye muhasarası sırasında adadan gelen yardım talepleri ve yapılan yardımlar Osmanlı kronikleri ve Girit seferini anlatan müstakil eserlerde de yer almıştır. *Târih-i Na'îmâ, Fezleke ve Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de Hanya muhasarası sırasında, iki bin Yeniçeri, cebhane ve zahirenin gönderildiği bilgisine yer verilmiştir⁵⁴.

9 Muharrem 1061(2 Ocak 1651)'de donanma tarafından adaya getirilen zahireler *Fezleke ve Tevârih-i Cezîre-i Girid* ve *Ravzatü'l-Ebrar*'da yer

⁴⁷ BOA, KK.d.5642, Zilhicce 1057 (Aralık-Ocak 1647-1648), s. 4-6.

⁴⁸ BOA, A. DVNSMHH.d. 91/453, 9 Şevval 1056 (18 Kasım 1646).

⁴⁹ BOA, İE.ML 19/1813, 8 Cemâziye'l-evvel 1060 (9 Mayıs 1650).

⁵⁰ BOA, AE.SMMD. IV 94/11086, 8 Receb 1061 (27 Haziran 1651).

⁵¹ BOA, AE.SMMD. IV 54/6296, 18 Za 1079 (16 Nisan 1669).

⁵² BOA, C.ADL 9/570, 10 Ramazan 1073 (2 Temmuz 1656).

⁵³ BOA, M.D., No: 91, Hk. 476, İstanbul 2015, s. 265.

⁵⁴ *Târih-i Na'imâ*, III, s. 1046; *Fezleke*, II, s. 876-877; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr.18b-19a.

almaktadır. Buraya gelen zahireler Ayakasra Limanı'na ve Hanya Limanı'na indirilmiştir. İndirilen zahireler buradan kiralanan beygirler ile taşınmıştır⁵⁵

Kandiye muhasarası sırasında Kaptan Musa Paşa'nın hazine ve zahire naklettiği *Fezleke*, *Târih-i Na'imâ* ve *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de "Kışlak-ı Asker-i İslâm ve Tedbîr-i Muhâsara-i Kandiye" başlığı ile yer almaktadır. Gelen yardımlardan dolayı adadaki askerler büyük bir sevinç yaşadığı belirtilmektedir⁵⁶. Gönderilen bir fermân ile de Hanya Kalesi muhafazasına gidecek olan defterdar, paşa ve bağlı sipahilerin mevacicileri, hilat ve diğer ihtiyaçların yerinde tespit edilmesi istenmektedir⁵⁷.

Venedik, Osmanlı Devleti'nin aksine sefer sırasında her zaman yardım alabilmiştir. Adaya yapılan Venedik yardımlarını iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan biri Venedik'ten gelen yardımlar, bir diğeri de Papalık önderliğinde Avrupa devletlerinden gelen yardımlardır. Osmanlı Devleti, Kıbrıs örneğinde olduğu gibi bu savaşta da Venedik'e karşı Akdeniz'deki Katolik devletlerin müşterek kuvvetleriyle savaşmak zorunda kalmıştır. Avrupa'dan gelen yardımların başında Fransız yardımları gelmektedir. Özellikle Fransa'nın açık veya gizli yardımlarıyla savaş uzamış, Fransız asilzadeler topladıkları gönüllü askerler ve harp gemileri ile imdada gelmişler, fakat bir netice elde edememişlerdir⁵⁸.

Venedik yardımlarının adaya her zaman düzenli bir şekilde ulaşması adadaki Venedik savunmasını güçlendirdiği gibi Osmanlı ordusunda moral bozukluğuna neden olmuştur. Bu yardımlar kaynaklarda geniş bir şekilde yer almıştır. Venedik'e gelen yardımlardan biri *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de "Âmeden-i Feth-i Tabya-i Kandiye" *Fezleke*'de ise "Feth-i Tabya" başlığı ile verilmiştir. Burada Venedik'e her bahar olduğu gibi yardım geldiğini, fakat Osmanlı ordusunun yardım gelmemesinden dolayı morallerinin bozulduğundan bahsetmektedir⁵⁹. Yine Venedik'ten Girit'e gelen bir diğer yardım *Târih-i Na'imâ* ve *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de "Âmeden-i İmdâd-ı küffâr ve Müte'ellim" başlığı ile verilmiştir. Burada Venedik'in adada Osmanlı Devleti ile anlaşma yapmak üzere gelen yardımlar dolayısıyla

⁵⁵ *Fezleke*, II, s. 1037; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr.77a-77b; *Ravzatü'l-Ebrar*, s. 380.

⁵⁶ *Fezleke*, II, s. 919-920; *Târih-i Na'imâ*, III, s.1092-1093; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 40a-40b.

⁵⁷ BOA, AE.SMMD. IV 41/4662, 12 Cemâziye'l-evvel 1077 (10 Kasım 1666).

⁵⁸ Nuri Adıyke, "Girit Savaşları ve Birleşik Hristiyan Orduları", *Türkler*, IX, Ankara 2002, s. 1352-1364; Ayşe Pul, "Osmanlı- Fransız Diplomasinin İki Mühim Evresi: Girit ve Mısır Seferleri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2007, C. 22, S. 22, s. 162-163.

⁵⁹ *Fezleke*, II, s. 971, *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 54a.

anlaşmadan vazgeçip Kandiye Kalesi'ni savunmaya devam ettikleri yer almaktadır⁶⁰.

Sefer sırasında Venedik tarafına gelen dış yardımlar, *Târih-i Na'imâ ve Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de yer bulmuştur. Burada Kandiye Kalesi'nde Venediklilerin yaptığı kutlamanın sebebinin Fransa ve İspanya'dan gelecek yardım haberi olduğu anlatılmaktadır⁶¹. Venedik'e gelen dış yardımlarla ilgili bir başka bilgi *Fezleke ve Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de yer bulmuştur⁶². Burada Kandiye'ye 5 gemi ile 125 at ve 800 Frenk askerinin geldiği bilgisi yer almıştır. *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye ve Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de yine 500 Fransız askerinin adaya geldiği bilgisi yer almıştır⁶³.

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın Serdâr-ı Ekrem Olarak Girit'e Atanması ve Kandiye'nin Fethi

Avusturya ve Erdel meselelerini istediği şekilde halleden Osmanlı Devleti, çok uzayan Girit savaşına kesin bir çözüm getirmek amacıyla bu zamana kadar vezirlerle idare edilen Girit seferinin bütçesi arttırılarak bizzat sadrazam tarafından idare edilmesi kararını almıştır. Sefer bütçesinin arttırımı *Târîh-i Râşid*'de "İmdâd-kerden-i Pâdişah-ı gayret-penah berây-ı tertîb-i mühimmât-ı sefer ez-hazîne-i Enderun" başlığı ile Enderûn hazinesinden bin beş yüz kese aktarıldığı yer almaktadır⁶⁴.

Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa serdâr-ı ekrem olarak görevlendirilmiştir. Fazıl Ahmed Paşa'nın görevlendirilmesi *Silahdâr Tarihi*'nde "İbtidâ-yı sefer-i zuhûr bi-sebeb-i feth-i kal'a-i Kandiye der-akab cezîre-i Girid ve Serdâr Vezîr Fâzıl Ahmed Paşa" başlığıyla yer almıştır⁶⁵. Burada padişahın Fazıl Ahmed Paşa'yı görevlendirmesi şu şekilde ifade edilmiştir: "İmdi sen ki, vezîr-i a'zamımsın umûm-i asâkir-i nusretme'âsirime seni serdâr ve cumhûr-ı umûr-ı saltanatımı keff-i kifâyetine menût ve kabzai iktidârına merbût eyledim". *Târîh-i Râşid*'de "Teslîm-i Liva-i Hazret-i Rasûlullah bedest-i cenâb-ı serdâr-ı ekrem" başlığı ile şu şekilde yer almıştır: "...Pâdişah-ı gayret penâh hazretleri Liva-i Hazret-i Resûlullah'ı yed-i müeyyedleriyle dest-i hamiyet-peyvest-i Âsafi'ye teslîm ve inşaallahu teâla bu sefer-i müsmirü'z-zaferde dahi bezl-i kudret ü gayret ile "göreyim seni du'â-i

⁶⁰ *Târîh-i Naimâ*, III, s. 1126; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 56a-56b.

⁶¹ *Târîh-i Naimâ*, III, s. 1203-1204; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 59b.

⁶² *Fezleke*, II, s. 1033, *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 70a.

⁶³ *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 50a; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 111b.

⁶⁴ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, Yay. Hzl. Abdulkadir Özcan vd., C. I, İstanbul 2013, s. 79.

⁶⁵ Nazire Karaçay Türkal, *Silahdâr Fındıklı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke*, M. Ü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 417.

hayrım seninle”⁶⁶. *Girit Fethi Tarihi*’nde yer alan bu konu *Tevârih-i Cezîre-i Girid*’de ve *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*’de de “Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye Berâ-yı Vezîr-i a‘zâm Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa” başlığı ile yer almaktadır. Burada, Engürüs Seferi’nden dönen Fazıl Ahmed Paşa’nın Kandiye Seferi için izin ve icazet talep eylemesiyle ilgili “Nusretli pâdişâhım devletinde Nemçe’nin ahvâli murâd üzre görüldü. Lâkin Venedik keferesinden dahi intikâm alınmak ve Kandiye kal‘ası feth olunmağa sa‘y-ı ihtimâm oluna. Bu kadar senedir ki saltanat-ı Âl-i Osman’a bayağı velvele verdi. Ve dillere dâstân olup hemân pâdişâhımın yümn-i himmet ve duâ-yı hayrları ile bu mesâlihi dahi görmek gerekdir” şeklinde yaptığı konuşmaya yer verilmiştir⁶⁷.

Ahmed Paşa, Girit Seferi’ne padişahın Edirne’de bulunması dolayısıyla buradan hilatlar giydirilerek uğurlanmıştır. Bu konuya *Târih-i Râşid*, *Tevârih-i Cezîre-i Girid* ve *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*’de⁶⁸ daha kısa yer verilirken *Silahdâr Tarihi*’nde “Mânde-i pâdişâh-ı be-şehr-i Edirne ve reften-i Serdâr-ı a‘zam Ahmed Paşa be-cezîre-i Girid” başlığı altında konu daha detaylı bir şekilde işlenmiştir. Burada, sadrazamın Edirne’ye gelişi, padişah tarafından Edirne sarayında kabulü ve bu sırada verdiği hediyeler yer almaktadır. Sadrazamın Edirne’den uğurlanışı da şu cümlelerle ifade edilmiştir: “Girit seferiyle görevlendirilen komutanlara hilatlar giydirildi. Ayın onu Perşembe günü ordu Timurtaş Sahrâsı’ndan Eğriboz’a doğru hareket etti”⁶⁹.

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa Hanya’da törenle karşılanmıştır. Ahmed Paşa’nın törenle karşılanması *Tevârih-i Cezîre-i Girid* ve *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*’de anlatılmaktadır. Karşılama töreninde ordu ileri gelenleri ile pek çok kişi yer almıştır. Karşılama töreni için toplanan kalabalık Fazıl Ahmed Paşa’yı hep bir ağızdan “Devletlü vezîr hoş geldin sefâ geldin yirmi dört seneden beri bizler bu cezîrede yetîm kaldık” diye ağlayarak karşılamışlardır⁷⁰.

Girit seferi sırasında kalelerin muhasarasında en çok kullanılan silah top ile birlikte lağım olmuştur. Özellikle Kandiye muhasarası lağım savaşlarıyla ünlendiği için pek çok eserde bu konu yer almıştır. *Târih-i Râşid*’de “Tafsil-i

⁶⁶ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, s. 79-80.

⁶⁷ *Girit Fethi Tarihi*, s. 307; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 89a-89b; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, İzmir Milli Kütüphanesi, 24/510, vr. 1a-1b.

⁶⁸ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, s. 80; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 90a; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 3a.

⁶⁹ *Silahdâr Tarihi*, s. 432.

⁷⁰ *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 10b-11a; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 93a.

Ahvâl-i Muhâsara-i Kandiye ve Fethi Kal‘a-i Mezbure” başlığı ile yer almaktadır. Burada, Kandiye muhasarası sırasında tabyalarda yapılan lağım savaşlarına gün gün yer verilmiştir. Eserde özellikle Kızıl Tabya’da yapılan mücadeleler geniş yer tutmaktadır⁷¹. *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* ve *Seyahatname*’de lağım savaşlarına, bu savaşlarda kullanılan yöntemlere ve verilen kayıplara geniş bir şekilde yer verilmiştir. En şiddetli lağım savaşlarının yapıldığı yerlerden biri olan Kızıl Tabya ve Güllük tabyası 25 bin kantar barut kullanılarak ve 829 lağım atılarak 8 aylık bir muhasaradan sonra 8 bin Müslüman askeri şehit verilerek alınabilmiştir⁷². Muhasara sırasında atılan lağımın yapımında kullanılan temel madde barut olduğundan dolayı muhasara sırasında yoğun olarak kullanılmıştır. *Târîh-i Fazıl Ahmed Paşa* adlı eserde, Fazıl Ahmed Paşa’nın serdâr-ı ekremlîği döneminde, 2 sene 4 ay 9 gün süren Kandiye muhasarasında 80 bin kantar barut kullanıldığı bilgisine yer verilmiştir⁷³.

Fazıl Ahmed Paşa dönemindeki iki yıllık Kandiye muhasarasında kullanılan malzeme ve verilen kayıplarla ilgili *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* ve *Seyahatname*’de birbirinden farklı sayısal veriler bulunmaktadır. Kandiye muhâsarası sırasında toplam verilen şehit miktârı *Tevârih-i Cezîre-i Girid*’de 137210 olarak, *Girit Fethi Tarihi*’nde ve *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*’de ise 244647 olarak verilmiştir. Verilerdeki rakamlar abartılı olsa bile Kandiye muhasarasının büyüklüğü ve şiddeti rahatlıkla görülmektedir⁷⁴.

Eserlerde yer alan bir diğer konu da Venedik ile yapılan barış görüşmeleridir. *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, *Tevârih-i Cezîre-i Girid* ve *Târîh-i Sefer ve Feth-i Kandiye*’de de Venedik’in Rebi‘ü’l-ahir 1080 (29

⁷¹ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, s. 102-139.

⁷² *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 101b; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 29b.

⁷³ Erzurumlu Osman Dede, *Târîh-i Fazıl Ahmed Paşa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu, vr. 82b.

⁷⁴ *Girit Fethi Tarihi*, *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* ve *Târîh-i Muteber*’de şehit olan lağımcılar 29.965 iken atılan lağım sayısı 3.960 olarak verilmiştir. *Seyahatnâme*’de ise şehit olan lağımcılar 9080, atılan lağım sayısı ise 2660 olarak verilmiştir. Atılan top güllesi *Girit Fethi Tarihi*, *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*’de 199.775 olarak verilirken *Seyahatnâme*’de ise 146.475 olarak verilmiştir. Atılan şişe humbarası *Girit Fethi Tarihi*, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* ve *Târîh-i Muteber*’de 126.885 olarak verilmiş iken *Tevârih-i Cezîre-i Girid*’de 185.624 olarak verilmiştir. Muhâsara sırasında kullanılan barut miktârı ise *Seyahatnâme*’de 111.312, *Tevârih-i Cezîre-i Girid*’de 119.212, *Girit Fethi Tarihi* ve *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*’de ise 111313 olarak verilmiştir. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, s. 196-198, *Girit Fethi Tarihi*, s. 432; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 86b-87b, *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr.134b-135a; *Târîh-i Mu‘teber*, İ. Ü. Nadir Eserler Kütüp., Ty. No: 6062, vr. 86b-87a.

Ağustos 1669)'de sadrazam ile barış görüşmesi yapmak için iki elçiyi göndermesi yer almaktadır. Burada Sadrazam, kalenin teslimi dışında başka bir şartı kabul etmediğini ve gelen elçinin kaleyi teslim şartı dışında geldilerse geri gönderilmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir: “Bu gelen kayık Ceneral tarafından su’âl edesin. Niçin gelmiştir eğer kal’a ahvâli için geldik derler ise ne güzel kağıdların alıp cevâbları nedir göresin ve eğer bir gayri yüzden haber verirler ise i’tibâr etmeyip geri yollayasın”⁷⁵.

İki taraf arasında 4 Rebi’ü’l-ahir 1080 (1 Eylül 1669)'de Atlı Tabya bölgesinde yapılan görüşmeler ve sonrasında yapılan anlaşma maddeleri eserlerde yer alan bir başka konudur. İki taraf arasında yapılan görüşmeler *Seyahatnâme*'de, *Silahdâr Tarihi*, *Târih-i Râşid*, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye* ve *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de geniş bir şekilde anlatılmaktadır. Görüşmelere Sadrazam adına, Halep Vâlisi İbrahim Paşa, Kul Kethüdâsı Zülfikâr Ağa ve Küçük Tezkireci Karakulak Ahmed Paşa ile Divân-ı Hümâyûn tercümanı Panayot katılmıştır. İki devlet arasında 9 Rebi’ü’l-ahir 1080 (6 Eylül 1669)'de bir barış anlaşması imzalanmıştır⁷⁶. Yapılan barış anlaşmasının maddeleri *Seyahatnâme*'de yer almaz iken, *Târih-i Râşid*, *Silahdâr Tarihi* ve *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'de 14 maddedir. *Târih-i Fazıl Ahmed Paşa*'da 13, *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de ise bazı maddeler birleştirilerek yazıldığından 10 madde olarak yer almıştır⁷⁷.

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, sefer sonrası padişah Edirne'de bulunduğu için Edirne'ye gelmiştir. Bu konu pek çok eserde yer almaz iken *Târih-i Râşid*'de “Vusûl-i Serdâr-ı Ekrem be-rikâb-ı kâm-yâb” başlığı ile Girit'ten Tekirdağ'a ve Edirne'ye gelişi anlatılmaktadır⁷⁸. *Târih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*'de ise daha detaylı bir şekilde yer almıştır. Buna göre: Adadan ayrılan Fazıl Ahmed Paşa, 27 Muharrem 1081 (16 Haziran 1670) tarihinde Gelibolu'da top atışları ile karşılanmıştır. Sadrazam, Tekirdağ'dan karaya çıkmaya karar vermiştir. Gemiyile hareket edip 3 Safer 1081 (22 Haziran 1670) tarihinde Tekirdağ'da yine şenliklerle karşılanarak karaya çıkmıştır. Tekirdağ'da bir hafta konakladıktan sonra yola çıkan Fazıl Ahmed Paşa, Hayrabolu'da bir gece kalmış ve padişahın gönderdiği hediyeler burada

⁷⁵ *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 70a; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr.119a, Mustafa bin Mustafa, *Târih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, Yay. Hzl. Meltem Aydın, İstanbul 2016, s. 136.

⁷⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. VIII, s. 204-208; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, s. 140; *Silahdâr Tarihi*, s. 538-540; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 61a; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 119b-120b.

⁷⁷ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, s. 141; *Silahdâr Tarihi*, s. 541; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 63a; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 121a; *Tarih-i Fazıl Ahmed Paşa*, vr. 74a.

⁷⁸ Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, s. 146.

kendisine takdim edilmiştir. Edirne'ye de 13 Safer 1081 (2 Temmuz 1670) tarihinde gelmiştir. Padişah, Ahmed Paşa'yı Edirne'de törenle karşılayarak çeşitli hediyeler takdim etmiştir. Saray ve şehirde konaklar verilerek Girit Seferi kutlamalarına birkaç gün devam edilmiştir⁷⁹.

Girit Seferi'nin Maktul Paşaları

Kaynaklarda yer alan konulardan biri de Girit Seferi'nde görev yapmış olan paşaların idamıdır. Seferde görev yapmış bazı paşalar, değişik nedenlerden dolayı idam edilmiştir. Bunlardan biri Hanya fatihi Yusuf Paşa'dır. *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de bu konu yer almaz iken *Fezleke*'de "Vefeyât-ı Yusuf Paşa" başlığı ile olay, detaylandırılmadan sadece vefatı anlatılmaktadır⁸⁰. *Târih-i Na'îmâ* 'da ise bu konu "Katl-i Kapudân Yusuf Paşa, Fâtih-i Hanya" başlığıyla yer almıştır. Burada; padişahın Yusuf Paşa'ya hemen gidip adanın tamamını almasını istemesi üzerine Yusuf Paşa'nın hazırlıkların daha bitmediğini, hazırlıklar bitmeden bunun mümkün olamayacağını bildirmesi üzerine başlayan tartışmanın neticesinde Yusuf Paşa'nın idam edildiği anlatılmaktadır⁸¹. *Vecihi Tarihi*'nde de padişah ile olan tartışma "Padişah'tan her gelen söze karşı koymaya cüret eder olmuştur" ifadeleriyle Yusuf Paşa'nın dik başlı oluşu dile getirilmiştir⁸².

Seyahatnâme'de ise Yusuf Paşa'nın idam edilmesi daha geniş bir şekilde yer almaktadır. Yusuf Paşa padişaha, "Padişahım Yusuf Paşa lalan, Hanya hazinesinden üç husrevâni küp altın, üç milyon karun malı ve bir keçelerle sarılmış altın direk aldı" sözleriyle şikâyet edilmiştir. İdamının ardından söz konusu servet iddiasının uydurma olduğu anlaşılmıştır. Yusuf Paşa'nın katli *Seyahatnâme*'de şu ifadelerle eleştirilmiştir: "Hanya'yı fethettikten sonra inşaallah sağ salim ve ganimetlerle geldiğinde sana karşılığını veririm diye yemin ettiğinde meğer şehit ederim demek istemiş"⁸³.

İdam edilen bir diğer paşa, Hanya muhafızı olan Deli Hüseyin Paşa'dır. Hüseyin Paşa'nın idamı konusu *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, *Fezleke*, *Târih-i Na'îmâ*'da yer almazken *Silahdâr Tarihi*'nde "Katl-i Vezîr Deli Hüseyin Paşa ve Tevcîh-i Menâsıb-ı Ümerâ" başlığı ile şu şekilde yer almıştır: Hüseyin Paşa'ya önce idam kararı verilmiş, sonra da kaptanlık verilerek affedilmiştir. Daha sonra da Girit'te görevli olduğu süre zarfında Hazîne-i Âmire'den aldığı parayı yerinde kullanmadığı ve adada yapılan kale inşası sırasında ihmali olduğu suçlamaları ile önce Yedikule'de hapsedilmiş ve

⁷⁹ *Târih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, s. 165-166.

⁸⁰ *Fezleke*, s. 896-897.

⁸¹ *Târih-i Na'îmâ*, III, s. 1067-1068.

⁸² *Vecihi Tarihi*, Yay. Hzl. Buğra Atsız, İstanbul 2016, s. 55.

⁸³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 82.

sonra da idam edilmiştir⁸⁴. *Vecihi Tarihi*'nde de Hüseyin Paşa'ya atfedilen suçlamalar yer almaktadır⁸⁵. *Silahlâdâr Tarihi*'nde ise Hüseyin Paşa hakkında idam kararının verilmesinde, Köprülü Mehmed Paşa'nın hasımlığının etkili olduğunu ve sözde şikâyetlerle bu kararın alındığı dile getirilmiştir⁸⁶.

Bir diğer idam edilen paşa, 1659'da Girit'te serdar olan Tavukçu Mustafa Paşa'dır. Mustafa Paşa'nın idamı konusu *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de "Serdârî-i Vezîr Ankebûd Ahmed Paşa be-Cezîre-i Girid ve Katl-i Vezîr" başlığıyla çok kısa olarak yer almaktadır. *Silahlâdâr Tarihi*'nde ise "Serdârî-i Vezîr Ankebûd Ahmed Paşa be-Cezîre-i Girid ve Katl-i Vezîr Tavukçu Mustafâ Paşa ve Kûsûf-ı Küllî" başlığıyla yer verilmiştir. Burada Mustafa Paşa'nın katledilme sebebi olarak Venedikliler karşısında aciz kalması gösterilmiştir⁸⁷.

İdam edilen son paşa ise, donanmayı boğazdan çıkarıp Girit'e yardım götüremediği gerekçesiyle idam edilen kaptan Âmmarzâde'dir. *Târih-i Na'îmâ ve Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de Âmmarzâde'nin boğazdaki Venedik donanması karşısında başarısız olup boğazdan çıkamaması üzerine idam edilmesi geniş şekilde anlatılmıştır⁸⁸. *Fezleke*'de ise sadece idam edildiği ve yerine de Voynuk Ahmed Paşa'nın kaptan olduğu bilgisine yer verilmiştir⁸⁹.

Sefer Sırasında Yapılan Yazışmalar

Sefer sırasında gönderilen hatt-ı hümayunlar, telhisler ve mektuplar gibi belgelerin suretleri Osmanlı kaynaklarında yer almaktadır.

Girit seferi sırasındaki başarılarından sonra ve muhasara esnasında askerlerin ve komutanların motivasyonunu arttırmak maksadıyla hatt-ı hümayunlar gönderilmiştir. Hanya'nın fethinden sonra Padişahın Serdar Yusuf Paşa'ya 5 Şaban 1055 (26 Eylül 1645) tarihinde gönderdiği hatt-ı hümayun, *Târih-i Na'îmâ*, *Fezleke* ve *Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de şu ifadelerle yer almıştır: "Cafer Çelebi kadırgasıyla Hüseyin Ağa gelip hil'ât ve şimşir ile hatt-ı hümayûn getirip ümerâ ve ağayân iskelede istikbâl edip tevkîr ve ta'zîm ile huzûr-ı serdâra getirdiler. Hatt-ı hümayûn kırâ'at olup cümle asker pâdişâha du'âlar eylediler"⁹⁰.

⁸⁴ *Silahlâdâr Târihi*, s. 165-166.

⁸⁵ *Vecihi Tarihi*, s. 108.

⁸⁶ *Silahlâdâr Târihi*, s. 204-205.

⁸⁷ *Silahlâdâr Târihi*, s. 246; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 86a.

⁸⁸ *Târih-i Naîmâ*, III, s. 1127; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 57b-58a.

⁸⁹ *Fezleke*, II, s. 982-983.

⁹⁰ *Fezleke*, II, s. 882-883, *Târih-i Naîmâ*, III, s. 1051, *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 23b.

Girit Serdarı Hüseyin Paşa'ya gönderilen diğer bir hatt-ı hümayundan *Târih-i Na'îmâ, Fezleke ve Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de bahsedilmiştir. Bu hatt-ı hümayunda, Kandiye muhasarası için elzem olan üç yere kale yapılması emredilmektedir⁹¹.

Fazıl Ahmed Paşa'ya gönderilen hatt-ı hümayunlar, "*hatt-ı hümayun sûreti*" başlığında *Tevârih-i Cezîre-i Girid, Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye ve Cevâhirü't-Tevârih*'de görürüz. Bu hatt-ı hümayunlarda Fazıl Ahmed Paşa için padişah, "Göreyim seni lalam!" ifadesiyle onu Kandiye Kalesi'nin fethi konusunda şevklendirmeye çalışmıştır⁹². Kandiye Kalesi'nin fethinden sonra da Ahmed Paşa'ya gönderilen bir diğer hatt-ı hümayun, eserlerde "suret-i hatt-ı hümayun" başlığı ile yer almıştır. Burada yirmi beş yıl süren mücadelenin fetih ile neticelendirilmesi nedeniyle duyulan memnuniyet dile getirilmiştir⁹³.

Girit Seferi sırasında savaşın seyri, padişaha gönderilen telhislerle sürekli haberdar edilmiştir. *Cevâhirü't-Tevârih*'te Sadrazam Ahmed Paşa'nın padişaha gönderdiği telhis örnekleri yer almaktadır. "Telhisnâme-i Sadr-ı A'zam Ahmed Paşa be-Rikâb-ı Humâyûn Sadr-ı A'zam Hazretlerinin Kendi Eliyle Müsvedde Eylediği Telhis Sûretidür" başlığı ile yer alan telhiste sadrazam, Kandiye muhasarasının durumu ve yapılan çalışmalarla ilgili padişaha bilgiler vermektedir⁹⁴.

8 Receb 1079 (12 Aralık 1668)'da padişah'ın Yenişehir'de bulunduğu sırada Venedik elçisi padişah ile görüşmek maksadıyla gelmiştir. Padişah, Venedik elçisini huzura kabul etmeden Kandiye muhasarasının durumunu öğrenmek maksadıyla Sadrazam Ahmed Paşa'ya hatt-ı hümayun göndermiştir. Ahmed Paşa'nın bu hatt-ı hümayuna verdiği cevap *Cevâhirü't-Tevârih*'te "Âmeden-i Hatt-ı Şerîf-i Mükerrer ve Hikâyet-i Telhisât" başlığı ile yer almıştır. Burada Ahmed Paşa, Kandiye muhasarasındaki durumla ilgili şu bilgileri vermektedir: Kalenin bir tarafından 300 zira kadar yıkılmış ve kaleye girilmesi için 10 kulaçlık bir yer kalmıştır. 10 kulaçlık yer de geçilirse kale alınacaktır⁹⁵.

⁹¹ *Fezleke*, II, s. 1022; *Târih-i Naîmâ*, III, s.1255; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 72b.

⁹² *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr.98b-99a, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 44b-45a; Abdulkadir Sıddık Yücel, *Mühürdâr Hasan Ağa Cevâhirü't-Tevârih*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1996, s. 330.

⁹³ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 113a-113b; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 48b-49a; *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 464; *Târih-i Fazıl Ahmed Paşa*, vr. 78b-79a.

⁹⁴ *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 398.

⁹⁵ *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 419-420.

Girit seferi sırasında adada bulunan askerlerin sosyal hayattaki sorunlarını çözmek için verdikleri yazılar, bunlarla ilgili verilen kararlar ile kişinin şikâyetleri arşiv kaynaklarında yer almaktadır. Bunlar genellikle adada görevli askerlerin kendilerine bırakılan gelir kaynaklarının işletilmesi ile ilgili yaşanan sorunlar, şehit olan askerlerin çocukları, babalarına ait mallarla ilgili verdikleri talep yazıları ile bazı konularda verilen şikâyet yazılarıdır.

Arşiv belgelerinde yer alan konulardan biri şikâyetler ve bunlarla alakalı hükümlerdir. Bunlardan biri, Girit seferine giderken Marmara Adası yakınlarında gemisi batan kaptanın gemisinde bulunan eşyalarının yağmalandığıyla ilgili verdiği şikâyet yazısıdır. Bununla ilgili, batık geminin çıkarılıp bütün alet ve eşyaların kaptana teslim edilmesi hükmü verilmiştir⁹⁶. Bir diğer şikâyet, Girit muhafızı Hüseyin Paşa adına bazı kimselerin, Gördös Kalesi ve çevresindeki köylerde ellerinde emir yok iken yiyecek, menzil atı ve kılavuz talebinde bulunulduğu iddiasıdır⁹⁷. Bir diğer şikâyet belgesi ise Anabolu'daki gemicilerin şikâyetidir. Bu kişiler kanun gereği beş kürekli bir kayık ile Girit'e ulak götürmektedirler. Ulaklar bu kişileri çektiri veya fırkate istiyoruz diye taciz etmişlerdir. Gemicilerde bu durumla ilgili şikâyetle bulunmuşlardır⁹⁸. Son şikâyet belgesi de eskiden Beyrut zabiti olarak görev yapmış ve Girit seferinde bulunan Sipahi Mehmed'le ilgilidir. Beyrut halkının şikâyeti üzerine Sipahi Mehmed'in Beyrut halkıyla Divân-ı Hümâyunda yüzleştirilmek için İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir⁹⁹.

Girit ile ilgili arşiv belgelerinde yer alan bir diğer şikâyet konu ise adada görevli kişilerin kendilerine gelir olarak tahsis edilen vergilerin usulüne uygun toplanmadığıyla ilgilidir. Girit seferinde memur olan Siyavuş Paşa'nın bu konuyla ilgili İstanbul'a gönderdiği iki yazı bulunmaktadır. Bunların birinde Siyavuş Paşa'nın gelirlerinin eskiden olduğu gibi toplanmadığı iddiası yer almaktadır. Diğerinde ise Siyavuş Paşa'nın görevlendirdiği Mütessellimlere Kastamonu sancağı kadısı tarafından güçlük çıkarıldığı iddiasıdır¹⁰⁰.

Buna benzer bir diğer arşiv belgesi de Girit muhafızı olan Hüseyin Paşa'ya aittir. Bu belgede Hüseyin Paşa'nın sefere gider iken kendi adına

⁹⁶ BOA, A. *DVNSMHH.d.*, 90/183, 11 Rebi'ü'l-ahir 1056 (27 Mayıs 1646); BOA, A. *DVNSMHH.d.*, 90/202, 27 Rebi'ü'l-ahir 1056 (12 Haziran 1646).

⁹⁷ BOA, A. *DVNSMHH.d.*, 90/285, 15 Cemâziye'l-âhir 1056 (29 Temmuz 1646).

⁹⁸ BOA, A. *DVNSMHH.d.*, 93/43, 27 Şevval 1069 (24 Temmuz 1659); BOA, A. *DVNSMHH.d.*, 93/44, 29 Şevval 1069 (26 Temmuz 1659).

⁹⁹ BOA, A. *DVNSMHH.d.*, 90/205, 27 Ramazan 1056 (6 Kasım 1646).

¹⁰⁰ BOA, A. *DVNSMHH.d.*, 90/133, 15 Rebi'ü'l-evvel 1056 (1 Mayıs 1646); BOA, A. *DVNSMHH.d.*, 90/134, 15 Rebi'ü'l-evvel 1056 (1 Mayıs 1646).

görevlendirdiği Mütesellimin görevini yapmadığı ve bunun yerine yeni birinin görevlendirildiği bilgisi yer almaktadır¹⁰¹.

Arşiv belgelerindeki yer alan konulardan biri de seferde bulunan askerler ve yakınların talepleriyle ilgilidir. Bunlardan biri, Beyşehir sancağında yaşayan iki kardeşin Girit seferinde şehit olan babalarının mallarının kullanımı ile ilgili taleplerini içermektedir¹⁰². Buna benzer bir başka belge de Girit seferinde oğlu şehit olan bir babanın, oğlundan kalan malların kullanımıyla ilgili talep yazısıdır¹⁰³.

Venedik'in Girit seferi sırasında gerek muhasarayı durdurmak, gerekse Osmanlı Devleti ile barış yapabilmek amacıyla bazı girişimleri olmuştur. Bu girişimler elçiler veya gönderilen name ve mektuplar vasıtasıyla yapılmaya çalışılmıştır. Fazıl Ahmed Paşa'nın serdar-ı ekrem olarak Girit seferinde görevlendirilmesi üzerine Venedik Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'ne name göndererek barış yapma girişiminde bulunmuştur. Bu nâme sûreti *Tevârih-i Cezîre-i Girid ve Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'de "Venedik Cumhuriyetinden Gelen Nâme Sûretidir" başlığı ile yer almaktadır¹⁰⁴.

Yine sulhu sağlamak amacıyla Venedik tarafından Sadrazam Ahmed Paşa'ya bir mektup gönderilmiştir. Gönderilen bu mektup, *Cevâhirü't-Tevârih*'te "Venedik Cumhuriyetinin Sadrazam Ahmed Paşa'ya Gönderilen Mektup Sûretidir" başlığı ile yer almaktadır¹⁰⁵. Bunun yanında *Cevâhirü't-Tevârih*'te "Suret-i Mektûb-ı Sadr-ı Azam be-Doju Venedik" başlığı ile Sadrazam Ahmed Paşa'nın Venedik Dojuna yazdığı mektup, "Mektûb-ı General be-Doja-i Venedik" başlığı ile de Kandiye generalinin kaledeki sıkıntıları Venedik'e anlattığı bir mektup daha yer almaktadır. Aynı eserde, "Mektûb-ı Elçi-i Venedik" başlığı ile tutsak olan Venedik elçisinin Sadrazam Ahmed Paşa'ya gönderdiği mektup ve "Sadr-ı azam Hazretleri dahî Elçi-i Mezbûra Yazdığı Mektûbıdır" başlığı ile sadrazamın elçiye verdiği cevap gibi birçok mektup daha yer almaktadır¹⁰⁶.

Kahramanlıklar

Girit Seferi sırasında gösterilen kahramanlıklar eserlerde yer alan bir başka konudur. Bolpaça ve Kanca isimli kahramanların hikâyeleri *Tevârih-i*

¹⁰¹ BOA, A. DVNSMHH.d., 90/260, 25 Cemâziye'l-evvel 1056 (9 Temmuz 1646).

¹⁰² BOA, A. DVNSMHH.d., 90/466, 9 Zilka'de 1056 (17 Aralık 1646); BOA, A. DVNSMHH.d., 90/467, 9 Zilka'de 1056 (17 Aralık 1646).

¹⁰³ BOA, A. DVNSMHH.d., 90/423, 12 Şevval 1056 (21 Kasım 1646).

¹⁰⁴ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 90b-91a; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 3b-4a.

¹⁰⁵ *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 291-292.

¹⁰⁶ *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 368, 374, 426.

Cezîre-i Girid, Girid Fethi Tarihi, Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye ve Cevâhirü't-Tevârih'te yer almaktadır.

Hanya Kalesi'nde firkate kaptanı olan Bolpaça'nın Kandiye çevresinde iki düşman firkatesine karşı verdiği mücadele, bu mücadele esnasında pek çok adamının şehit oluşu, firkatesinin zarar görmesi ve gördüğü zararların devlet tarafından ihsanlarda bulunularak karşılanması anlatılmaktadır¹⁰⁷. Bolpaça ile ilgili kaynaklarda yer alan bir diğer kahramanlık olayı, Girit'e yardım getiren gemilere Venediklilerin saldırılması üzerine Bolpaça'nın yardıma gitmesi, bu esnada verilen kahramanca mücadeledir. Bolpaça'nın bu mücadelesine bizzat Fazıl Ahmed Paşa da şahitlik etmiştir¹⁰⁸.

Girit seferi sırasında kahramanlıklarından bahsedilen bir diğer kişi Kanca isimli gazidir. *Tevârih-i Cezîre-i Girid, Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*'de Kanca'nın Aydınli olduğu ve 20 seneden beri Girit seferinde olduğu bilgisi yer alırken *Girid Fethi Tarihi*'nde ise Edirneli olan Kanca'nın 24 yıl boyunca seferde yer aldığı ayrıca 24 yıldır görmediği oğlu Mehmet ile gerçekleşen buluşma hikâyesi anlatılmıştır¹⁰⁹.

Şehir ve Kaleler

Girit'in Osmanlı Devleti tarafından fethini anlatan eserlerin büyük kısmında adanın şehirleri ve kaleleri hakkında bilgiler de yer almaktadır. *Tevârih-i İkrîtiş ve Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de adanın İkrîtiş olan isminin Girit şekline nasıl geldiği ile ilgili bilgiler yer almıştır¹¹⁰. *Ravzatü'l-Ebrâr*'da adanın coğrafi konumu ve adanın özellikleri ile ilgili tanıtıcı bilgilere yer verilmiştir¹¹¹.

Adanın Osmanlı Devleti tarafından ilk fethedilen yeri olan Hanya, eserlerde geniş bir şekilde yer almıştır. *Fezleke, Târih-i Na'imâ ve Tevârih-i Cezîre-i Girid*'de Hanya'nın tarihi ve coğrafi özellikleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Burada havası, yaylakları, verimli bağ ve bahçeleri ile yetişen ürünlerinden bahsedilmektedir¹¹².

Hanya Kalesi ile ilgili bilgiler, *Tevârih-i Cezîre-i Girid, Târih-i Na'imâ ve Fezleke*'de "Vasf-ı Kal'a-i Hanya" başlığı ile yer almaktadır. Burada şu

¹⁰⁷ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 93b-94a; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 12a-12b; *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 312-313.

¹⁰⁸ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 105a-106a, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 34b-35a.

¹⁰⁹ *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 97b-98a; *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, vr. 21a-21b; *Girid Fethi Tarihi*, s. 356-360.

¹¹⁰ *Tevârih-i İkrîtiş (Girid)*, İ. Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Ty., No: 2536, vr. 2a; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 135b.

¹¹¹ *Ravzatü'l-Ebrâr*, s. 373.

¹¹² *Fezleke*, II, s. 863; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 8a-8b.

bilgilere yervelmiştir: Kalenin her birine 25 balyemez top konulan 7 burcu vardır. Duvarlarının üzerinde 20 atlı yürüyecek kadar geniş olan Kalede 23 tane tersanesi vardır. Kalenin dünyada bir eşi ve benzeri yoktur¹¹³.

Kandiye'nin fethedilmesinden sonra şehirdeki kiliselerin camiye çevrilmesi *Silahlâr Tarihi*'nde "Binâ-yı cevâmi' ü mesâcîd der-i dâhil-i Kandiye" başlığı ile yer almaktadır¹¹⁴. Burada, en büyük kilisenin IV. Mehmed, diğerlerinin ise Sultan İbrahim, Valide Turhan Sultan, Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa ve diğer komutanlar adına camiye çevrildiği bilgisine yer verilmiştir¹¹⁵. Bu camilerin özellikleri ile ilgili en geniş bilgi *Seyahatnâme*'dedir¹¹⁶. Aynı zamanda arşiv belgelerinde de Fazıl Ahmed Paşa'nın, fetih dolayısıyla Kandiye Kalesi'ne de bir cami yaptırdığı ve bu cami için bazı yerleri vakfettiği bilgisine ulaşılmaktadır¹¹⁷.

Kandiye Kalesi'nin tasviri *Târîh-i Sefer ve Feth-i Kandiye*'de şu ilgilere yer verilmiştir. Burada, kalenin uzunluğunun sekiz bin arşın, genişliğinin de dört bin arşın olduğu, kale duvarları ve tabyalar üzerinde iki yüz atlının cirit oynayabileceği söylenmektedir. Hatta kalenin fethinden sonra Fazıl Ahmed Paşa'nın yanındaki iki yüz atlı ile kale duvarlarına çıkıp gezdiği bilgisi de yer almaktadır¹¹⁸.

Hanya'nın muhasarasından önce fethedilen ve Hanya için stratejik bir noktada olan Aya Todorî kalelerinin özellikleri "*Tevârîh-i Cezîre-i Girid ve Fezleke*" şu şekilde ifade edilir: Biri tepede, biri sahilde yer alan kalelerin birbirine uzaklığı 1 mil kadardır. Duvarların genişliği 6, yüksekliği 10 zira olan kale, mühimmat yönünden de zengindir¹¹⁹.

Resmo Kalesi'nin özellikleri de kaynaklarda anlatılan bir diğer konudur. *Fezleke, Târîh-i Na'îmâ ve Tevârîh-i Cezîre-i Girid*'de "Evsâf-ı Resmo" başlığıyla şu şekilde yer almaktadır: Resmo Kalesi, denizde bir yalın kaya üzerine yapılmıştır. Hanelerinin çoğunluğu kârgîr olan 10 bin hanesi ve 40-50 kilisesi vardır¹²⁰.

¹¹³ *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 7b-8a; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, s. 862; *Târîh-i Na'îmâ*, III, s. 1035.

¹¹⁴ *Silahlâr Tarihi*, s. 546-547.

¹¹⁵ Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin kurulması*, s.165.

¹¹⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, s. 210-211.

¹¹⁷ BOA, C.EV 151/7533, 29 Rebi'ü'l-ahir 1081 (13 Kasım 1670); BOA, C.EV 332/16899, 29 Ramazan 1081 (9 Şubat 1671).

¹¹⁸ *Târîh-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, s. 151.

¹¹⁹ *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 5b, *Fezleke*, s. 860.

¹²⁰ *Fezleke*, II, s.911-912; *Târîh-i Na'îmâ*, III, s. 1087; *Tevârîh-i Cezîre-i Girid*, Petersburg nüshası, vr. 34b.

Sonuç

1645'te başlayan Girit seferi 24 yıl süren mücadeleden sonra 1669'da Kandiye'nin alınmasıyla sonuçlanmıştır. Osmanlı tarihinin en uzun süreli harplerinden birisi olması dolayısıyla, Osmanlı kronikleri, Girit seferini anlatan müstakil eserler ve arşiv belgelerinde pek çok yönüyle geniş şekilde yer bulmuştur.

Osmanlı Tarihi kroniklerinden olan *Târîh-i Naîmâ*, *Silahdar Târîhi*, *Fezleke*, *Târîh-i Râşid*, Girit seferini resmi tarih anlatımıyla yer verirken Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde olaylara daha abartılı bir gözle bakmıştır. Bu abartılı bakışa rağmen Evliya'nın belirli dönemlerde sefere bizzat katılmış olması nedeniyle değerli gördüğümüz seferle alakalı bilgilere değindik. Bunun yanısıra bunları Girit seferini etraflı bir şekilde anlatan diğer eserlerdeki bilgilerle mukayese ettik. Seferi müstakil olarak ele alan; *Tevârih-i Cezîre-i Girid*, *Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, *Girid Fethi Tarihi*, *Ravzatü'l-Ebrar*, *Cevâhirü't-Tevârih*, *Târîh-i Fazıl Ahmed Paşa* gibi monografik eserler ise birbirine benzer ifadelerle savaşı sefer günlüğü şeklinde anlatmışlardır. Arşiv belgeleri ise çoğunlukla sefer için gerekli malzemelerin teminiyle ilgilidir.

Söz konusu kaynaklarda, 24 yıl gibi uzun bir sürede tamamlanan savaşın Osmanlı Devleti üzerinde yarattığı siyasî, ekonomik, sosyal ve askerî etkileri görmek mümkündür. Sefer giderlerinin bir sonraki senenin gelirleri mahsub tutularak karşılanması, sefer sırasındaki yardım taleplerine çoğu zaman cevap verilememesi gibi etkenler doğrultusunda adanın fethinin geciktiği görülmüştür.

Girit seferi, Osmanlı Devleti için adeta bir savaş talimhanesi haline gelmiştir. Bu durum bilhassa donanmada değişim yapılması zorunluluğuna yol açmıştır. Bu değişimi çalışmamızın temelini oluşturan eserlerde görmek mümkündür. Girit Savaşı dönemine kadar Osmanlı donanmasının temelini zayıf, fırtınaya dayanıksız çektiriler oluşturmakta idi. Venedik donanması karşısında başarılı olabilmek için çektirilerden kalyonlara geçiş sağlamıştır. Osmanlı ordusundaki değişim geçiren alanlardan biri de adanın muhasarasında yoğun olarak kullanılan lağımlardır. Venedik'in kullandığı lağım teknikleriyle mücadele etmek doğrultusunda, ordunun onların kullandığı teknikleri öğrenip bunun yanında yeni teknikler de geliştirdiği görülmüştür.

Söz konusu kaynaklarda, Girit seferinin destansı bir mücadele olduğu, bu mücadelede yaşanmış kahramanlık hikâyeleri, serdarların isabetli kararları ve faaliyetleri doğrultusunda yüceltilmeleri, zaferin gaza anlayışı etrafında

gösterilen büyük fedakârlıklar ve ödenen büyük bedeller neticesinde kazanıldığı ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- BOA, A. *DVNSMHHM.d.*, 90/133, 15 Rebi'ü'l-evvel 1056 (1 Mayıs 1646).
BOA, A. *DVNSMHHM.d.*, 90/134, 15 Rebi'ü'l-evvel 1056 (1 Mayıs 1646).
BOA, A. *DVNSMHHM.d.*, 90/183, 11 Rebi'ü'l-ahir 1056 (27 Mayıs 1646).
BOA, A. *DVNSMHHM.d.*, 90/202, 27 Rebi'ü'l-ahir 1056 (12 Haziran 1646).
BOA, A. *DVNSMHHM.d.*, 90/205, 27 Ramazan 1056 (6 Kasım 1646).
BOA, A. *DVNSMHHM.d.*, 90/260, 25 Cemâziye'l-evvel 1056 (9 Temmuz 1646).
BOA, A. *DVNSMHHM.d.*, 90/285, 15 Cemâziye'l-âhir 1056 (29 Temmuz 1646).
BOA, A. *DVNSMHHM.d.*, 90/423, 12 Şevval 1056 (21 Kasım 1646).
BOA, A. *DVNSMHHM.d.*, 90/466, 9 Zilka'de 1056 (17 Aralık 1646).
BOA, A. *DVNSMHHM.d.*, 90/467, 9 Zilka'de 1056 (17 Aralık 1646).
BOA, A. *DVNSMHHM.d.*, 93/43, 27 Şevval 1069 (24 Temmuz 1659).
BOA, A. *DVNSMHHM.d.*, 93/44, 29 Şevval 1069 (26 Temmuz 1659).
BOA, *AE.SMMD. IV 106/12346*, 20 Safer 1080 (20 Temmuz 1669).
BOA, *AE.SMMD. IV 41/4662*, 12 Cemâziye'l-evvel 1077 (10 Kasım 1666).
BOA, *AE.SMMD. IV 54/6296*, 18 Za 1079 (16 Nisan 1669).
BOA, *AE.SMMD. IV 58/6755*, 29 Zilhicce 1080 (20 Mayıs 1670).
BOA, *AE.SMMD. IV 94/11086*, 8 Receb 1061 (27 Haziran 1651).
BOA, *C.ADL 9/570*, 10 Ramazan 1073 (2 Temmuz 1656).
BOA, *C.AS, 501/20935*, 29 Zilhicce 1055 (15 Şubat 1646).
BOA, *C.EV 151/7533*, 29 Rebi'ü'l-ahir 1081 (13 Kasım 1670).
BOA, *C.EV 332/16899*, 29 Ramazan 1081 (9 Şubat 1671).
BOA, *İE.AS 5/435*, 6 Şevval 1076 (11 Nisan 1666).
BOA, *İE.ML 19/1813*, 8 Cemâziye'l-evvel 1060 (9 Mayıs 1650).
BOA, *KK.d. 5642*, Zilhicce 1057 (Aralık-Ocak 1647-1648).
BOA, *M.D., No: 91, Hk. 476*, İstanbul 2015.

Diğer Kaynaklar

- ADIYEKE, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, Ankara 2000.
ADIYEKE, Nuri, "Girit Savaşları ve Birleşik Hristiyan Orduları", *Türkler*, IX, Ankara 2002, s. 1352-1364.
_____, "Girit Seferine Konulan Nokta: Kandiye'nin Fethi ve Psikolojik Sonuçları", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, C. III, I. Kısım, s. 153-161.

- Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, Yay Hzl. Ayşe Pul, Ankara 2017.
- AKPINAR, Mahmut, "Bir Osmanlılık Örneği Olarak Sava Paşa", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 11, Ocak 2016, s. 147-184.
- CENGİZ, Hasan Ali, "Halepa Fermanı Sonrası Girit'te yapılan Düzenlemeler", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 16, Temmuz 2018, s. 74-89.
- ERZURUMLU OSMAN DEDE, *Târih-i Fazıl Ahmed Paşa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, C. II, Yay. Hzl. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 1998.
- _____, *Seyahatnâme*, C. VIII, Yay. Hzl. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2003.
- EICKHOFF, Ekkehard, "Denizcilik Tarihinde Kandiye Muharebesi", *Atatürk Konferansları II 1964-1968*, Ankara 1991.
- GÜLSOY, Ersin, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması*, İstanbul 2004.
- _____, "Akdeniz'de Osmanlı-Venedik Savaşları", *CİEPO XIV. Sempozyumu Bildirileri*, (18-22 Eylül 2000), s. 257-268.
- Hikâyet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye*, İzmir Milli Kütüphanesi, 24/510.
- KARAÇAY TÜRKAL, Nazire, *Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke*, M. Ü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- KÂTİB ÇELEBİ, *Fezleke*, C. II, Yay. Hzl. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016.
- _____, *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l-Bihar*, Yay. Hzl. İdris Bostan, Ankara 2007.
- LEVEND, Agah Sırrı, *Gazavât-nâmeler*, Ankara 2000.
- RÂŞİD MEHMED EFENDİ, *Târih-i Râşid*, Yay. Hzl. Abdulkadir Özcan vd., C. I, İstanbul 2013.
- MUSTAFA Bin MUSTAFA, *Târih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*, Yay. Hzl. Meltem Aydın, İstanbul 2016.
- NÂİMÂ MUSTAFA EFENDİ, *Târih-i Naîmâ*, C. III-IV, Yay. Hzl. Mehmet İpşirli, Ankara 2007.
- ÖZGÜL, İbrahim, *Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metin*, Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010.
- PUL, Ayşe, "Osmanlı- Fransız Diplomasinin İki Mühim Evresi: Girit ve Mısır Seferleri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. XXII, S. 22, 2007.
- _____, "Anonim Bir Osmanlı Kaynağı: Girit Fethi Tarihi", *Belleten*, C. LXXII, S. 264, (Ağustos 2008), Ankara, s. 591-602.

- SİMON, Bruno, “Onaltıncı Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu ve Girit İlişkileri Konusunda Birkaç Not”, *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. IV, Ankara 1993, s. 1815-1820.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut, “Balyos”, *DİA*, C. V, İstanbul 1992.
- Târîh-i Mu'teber*, İ. Ü. Nadir Eserler Kütüp., Ty. No: 6062.
- Tevârih-i Cezîre-i Girid*, St. Petersburg The Institute of Oriental Manuscripts the Russian Akedemy of Sciensces'de 140.B. 1178.
- Tevârih-i İkrıtış (Girid)*, İ. Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Ty., No: 2536.
- Vecihi Tarihi*, Yay. Hzl. Buğra Atsız, İstanbul 2016.
- YÜCEL, Abdulkadir Sıddık, *Mühürdâr Hasan Ağa Cevâhirü't-Tevârih*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1996.

EK: *Tevârîh-i Cezîre-i Girid* isimli eserin, Petersburg nüshasının birinci sayfası ve transkripsiyonu

İşbu bin elli beş senesi ibtidâ-i gazâvat-ı Cezîre-i Girid ve Serdârî Kapudân Yusuf Paşa sene-i sâbıkada zikri mürûr eden Malta gemileri Âsîtâne'den Mısır'a giden Dârüssa'ade Ağâsı sefinesine müstevlî olup aldıkları sem'-i hümâyûn-ı pâdişâhî oldukda küffârdan ahz-ı intikâm ü sâra himmet-i şehriyârî olup Akdeniz'e sefer fermân eylediler. Ve Rumeli ümerâsına ahkâm-ı şerîfe gönderildi ki "*evvelbahârda mahruse-i Selanik'e varıp âlât-ı piyâde ile mîr-i mîrânlar yanında mevcûd ola*". Ve Anadolu Eyâletinde Kastamonu ve Saruhan ve Hamid ve Teke ve Ankara ve Aydın sancaklarına ve Eyâlet-i Karaman Kırşehri ve Niğde ve Aksaray beylerine ve Eyâlet-i Sivas ve Çorum ve Amasya ve Bozok beylerine ve sâ'ir askerîye hükümler gönderildi ki "*cümlesi Sakız mukâbelesine Çeşme demekle ma'ruf iskeleye varıp mîr-i mîrânlara me'mur olmağla serdârları olan mirahur-ı sâbık Amasya Beyi Ahmed Paşa yanında mevcûd bulunalar ve Vâli-i Vilâyet-i Karaman Durak Paşa bu cümlesi sefâ'ine koyup göndere.*"